

COMUNICĂRI EPIGRAFICE I

Prezentăm o serie de monumente epigrafice, unele descoperite recent care necesită o interpretare specială sau o rectificare de lectură; ele sînt însoțite de un comentariu istoric pentru cele *inedita*, discuție ce nu-și poate găsi loc într-un *corpus* sau într-o colecție de documente epigrafice selectate.

1. *Pojejena de Sus* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). *Ara* din calcar descoperită în 1959 pe terenul viran al sătenței Șovîrlan Stana. S-a găsit la 35 cm adîncime într-un complex de ruine (ziduri, cărămizi, olane etc.)¹. Altarul este înalt de 62 cm, lat la profile de 45 cm, cu litere înalte de 3,3 cm. Lectura inscripției (fig. 1) este aceasta:

*Dian(ae) Aug(ustae) / Q(uintus) Vibius / Donatus /
praef(ectus) coh(ortis) / d(onum) d(edit) l(ibens).*

Forma literelor nu ne ajută la o datare mai restrînsă a textului. Piatra s-a descoperit în ruinele castrului local, ocupat mult timp de *cohors V Gallorum*, unitate ce este de identificat și în această inscripție. Prezența cohorței la Pojejena de Sus se atestă prin cărămizi stampilate² și prin dedicația pusă lui Jupiter din Doliche, de un *miles* (?) al ei, Q. Petilius Novatus³. *Cohors V Gallorum* vine la Dunăre cu ocazia războaielor lui Domițian cu dacii⁴, participă la campaniile lui Traian la nordul Dunării și în anul 110 e.n. încă făcea parte din armata noii provincii⁵. Diploma militară din 160 e.n.⁶ o indică în armata Moesiei Superioare, stabilită desigur, în castrul de la Pojejena de Sus. De aici va fi eliberat veteranul ei, P. Ael. Diophantus, ajuns proprietar de pămînt și stăpîn de sclavi

¹ Informațiile asupra descoperirii și fotografia monumentului mi-au fost puse la îndemînă de către fostul meu elev, Ion Chiper, căruia îi aduc pe această cale cuvenitele mulțumiri.

² CIL, III, 12632 (cf. Franz Cumont, în AEM, XIV, p. 111).

³ AnnEp, 1931, nr. 125. Cf. și C. Daicoviciu—I. Miloia, în *Analele Banatului*, III, 4, 1930, p. 12; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen*, Berlin, 1938, p. 140 și K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 176 (datează inscripția din prima jumătate a secolului II e.n.).

⁴ Menționată în diplomele militare din Moesia Superioară, în anii 93 (CIL, XVI, 39) și 100 (CIL, XVI, 46).

⁵ AnnEp, 1944, nr. 58 și Kraft, loc. cit.

⁶ CIL, XVI, 111.

în teritoriul orașului Drobeta ¹. Deși Wagner ² afirmă că ea ar fi părăsit castrul de la Pojejena de Sus în a doua jumătate a secolului II e.n., noi nu avem dovezi despre această mutare ³.

Numele lui Q. Vibius Donatus apare aici pentru prima dată. La Potaissa (Turda) s-a descoperit o inscripție pusă în cinstea familiei împăratului Gallienus, prin anii

255–258 e.n., cu ocazia reparării unui templu, prin grija unui prefect al legiunii a V-a Macedonica, din al cărui nume s-a păstrat pe piatră numai cognomenul Donatus ⁴. Este știut că sub Gallienus, comandantul unei legiuni purta titlul de *praefectus* și se numea din ordinul ecvestru, căruia aparținuse și Q. Vibius Donatus. Nu putem ști dacă cei doi comandanți sînt una și aceeași persoană și dacă este vorba de o avansare, deoarece piatra de la Potaissa nu ne-a transmis întregul nume al comandantului de legiune din epoca lui Gallienus.

Cu prilejul unei lucrări în via locuitorului Vela din Pojejena de Sus s-a descoperit și o *lucerna* (lungă de 7 cm) alături de niște țevi de bronz ⁵. Este un opaiț de imitație după formele marilor producători din apus, pe al cărui fund apare marca: FLAVI, mult răspîdită în Dacia ⁶.

2. *Galicea Mare* (r. Băilești, reg. Oltenia). Ara din calcar nisipos descoperită cu prilejul lucrărilor agricole din 1959. Se păstrează la Muzeul regional al Olteniei din

Fig. 1. — Ara din calcar, descoperită la Pojejena de Sus.

¹ CIL, III, 14216, 4. Cf. C. Patsch, in RE, V, 1711; Wagner, *op. cit.*, p. 141; Kraft, *loc. cit.*; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 216 și idem, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 124 și 128.

² *Op. cit.*, p. 140.

³ Castrul Pojejena, cu tot malul bănățean al Dunării pină la Cazane, aparținea provinciei, Moesia Superior. El rămîne în stăpînire romană și după părăsirea Daciei fiindcă, în secolul IV, o vexilație din legiunea VII Claudia vine de la Cuppae la Pojejena de Sus, cf. D. Tudor, in SCIV, IX, 2, 1958, p. 373 și urm.

⁴ CIL, III, 875 = ILS, 4345. Cf. C. Patsch, in *AnzWien*, 1925, p. 208 și urm. și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 172. Cognomenul Donatus mai apare încă la Apulum și la Sarmizegetusa, cf. CIL, III, 1146 și 12638.

⁵ Informație Ion Chiper.

⁶ Tudor, *Oltenia romană*, p. 80.

Craiova. Altarul este înalt de 84 cm, lat la profile de 33 cm, gros la trunchi de 23 cm și are literele înalte de 3—4 cm. La colțurile superioare posedă acrotere sculptate ce încadrează motive vegetale. Textul inscripției ne dă lectura (fig. 2/1):

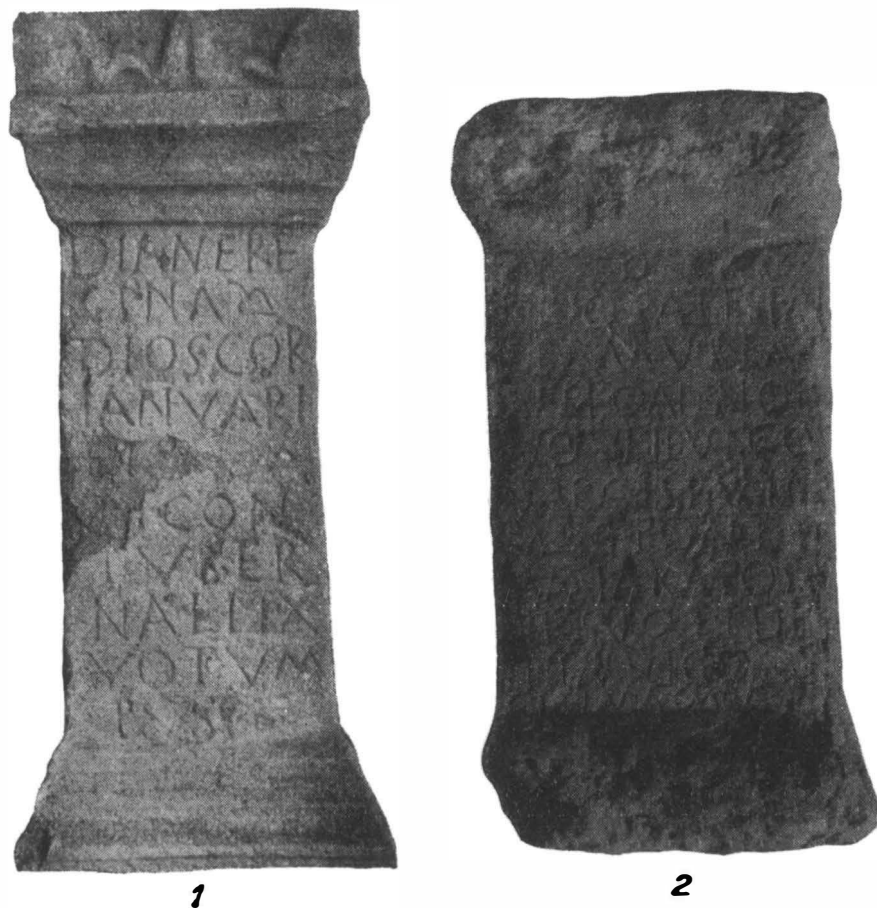

Fig. 2. — 1, ara din calcar nisipos, descoperită la Galicea Mare; 2, ara din calcar, descoperită pe teritoriul fostului oraș Tomis.

*Dian(a)e re/gina(e). / Dioscor(us) / Ianuari /
et ... I / ... con / tuber / nali tx (sic !) /
votum / pos(uerunt).*

Această piatră este gravată cu multe greșeli gramaticale și epigrafice care sînt de pus, atît în seama dedicanților cît și a lapidului (*Diane*, în loc de *Dianae*; *regina*, în loc de *reginae*; *contubernali* în loc de *contubernalis* și *tx*, în loc de *ex*). Este însă interesant de observat că, după ET din r. 5 urmează martelarea antică a unui nume din care se păstrează doar o bară din ultima literă.

Avem în față al 153-lea document privitor la sclavii din Dacia¹. Dedicăția se face de către *Dioscorus* sclavul unui *Ianuaris*, împreună cu o soție sclavă (*contubernalis*), al cărei nume l-a radiat soțul mai târziu, probabil în urma des-

Fig. 3. — 1, fragment din buza unei *mortaria* din lut, stampilată, descoperită la Stolniceni;
2—4, fragmente de stampile aplicate pe *mortaria*, descoperite la Sucidava (Celei);
5—7, stampile cruciforme găsite pe fragmente din gîturi de amfore, la Sucidava.

părții neplăcute a celor doi. Prin situația lor socială nu putuseră încheia un *matrimonium*, rezervat oamenilor liberi. Ei avuseseră legături de familie sub forma de *contubernium*, care se puteau ușor desface². Dacă este justă opinia

¹ Vezi *corpus-ul* din *Istoria sclavajului în Dacia*, de D. Tudor, p. 241 și urm.

² Baudry, în *DA*, I, p. 1488; Fiebiger, în *RE*, IV, 1164 și D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 83 și urm.

unor învățați¹, că de la Marcu Aureliu, în inscripțiile privitoare la sclavi, termenul *coniux* înlocuiește pe *contubernalis*, atunci inscripția de la Galicea Mare poate fi datată între domnia lui Traian și a împăratului filosof. Dioscorus (Διόσκορος), nume grecesc (fără a ne asigura însă originea elenică a sclavului!), face parte din onomastica sclavilor², întâlnit și la Apulum³. Stăpînul său putea fi unul dintre marii proprietari de pămînt ce apar în această regiune⁴ sau un arendaș de impozite⁵, în serviciul căruia, Dioscorus ca *actor* sau *servus villicus* putea ridica un atare monument fără a mai asocia și numele stăpînului său. Aduarea zeiței *Diana regina* se poate explica de asemenea, prin calitatea de patroană divină a sclavilor, calitate ce o avea și în Dacia⁶.

3. *Territorium Tomorum*. *Ara* din calcar înaltă de 1,05 m, lată la profile de 52 cm, lată la trunchi de 45 cm și avînd litere înalte de 3—6 cm. Se păstrează în Muzeul regional din Constanța, unde a fost adusă acum circa 40 de ani, din teritoriul orașului Tomis⁷. Monumentul a fost publicat de noi, numai după o fotografie veche, deoarece se considera dispărut⁸. Cu ocazia reorganizării muzeului constănțean, el a fost regăsit și apare mai deteriorat decît pe vechea fotografie folosită de noi. Confruntînd acest document ilustrativ cu originalul, se ajunge la următoarea lectură a textului (fig. 2/2):

*I (ovi) o (ptimo) m (aximo) / pro sa (lu)te im /
pe (ratoris) M (arci) Aure (lii) Au (gusti) / Antonino
P (ii) / voveit vico / Narcis (s) iani a / m [a] g (istro)
Ponti. / Vale. ara (m) pos (uit) / de suo et
de [d] / it in vico Nar / ci [ss] iano MC (?)*

¹ Ettore Cicotti, *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Udine, 1940, p. 382 și urm. *Contubernalis* apare mai ales în inscripțiile funerare pentru a indica pe «soțul» sau «soția» din clasa sclavilor, cf. CIL V, 3354 = ILS 1950; VI, 2365 = ILS 1965; 3971 = ILS 1625; 5539 = ILS 1786; 7288 = ILS, 7406 b; 7297 = ILS 7418; 8022 = ILS, 7919; 8429 = ILS 1647; 8617 = ILS 1675; 9041 = ILS 7375; 9963 = ILS 7425; VIII, 12597 = ILS 1652; 15895 = ILS 7363; XI, 1550 = ILS 7300 a; XII, 4451 = ILS, 6974; XIV, 2832 = ILS 1760; ILS 1611, 1626. Ca termen pentru denumirea tuturor sclavilor din gospodăria stăpînului, *contubernalis* apare și în Dacia, cf. CIL, III, 7997 și D. Tudor *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 83.

² CIL, III, p. 2389; cf. W. Pape-G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, ed. a III-a, Braunschweig, 1884, I, p. 312 și D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 74.

³ CIL, III, 1113 și D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 124: un *Dioscorus Marci* adorator al zeului *Mithras*.

⁴ D. Tudor, *Oltenia română*, p. 176. La Galicea Mare s-au descoperit în secolul trecut un leu de piatră, vase și monede romane, cf. *Oltenia română*, p. 183. În 1960 s-a găsit și un tezaur cu monede de argint romane (Septimiu Sever — Filip Arabul).

⁵ La Cioroiul Nou (la 6 km de Galicea Mare) funcționa o *statio* (cf. D. Tudor, *Oltenia română*, loc. cit.), al cărei caracter ne rămîne necunoscut. Absența funcției îndeplinite de către *Dioscorus* nu ne împiedică a-l identifica sclav din serviciul vamal al arendașului T. Iul. *Ianuarius*, cunoscut între anii 157 și 169 e.n., cf. CIL, III, 5121, 6124, 7334; S. J. de Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut-Empire*, Bruges, 1949, p. 398; N. Gostar, în SCIV, II, 2, 1951, p. 166 și I. I. Russu, în SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 789 și urm.

⁶ CIL, III, 999, 1288, 7903 și D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, p. 234.

⁷ V. Părvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 147.

⁸ D. Tudor, în *Lucrările sesiunii generale științifice ale Acad. R.P.R. din 2—12 iunie 1950*, p. 1989 și *Vicus Narcissiani*, în SCȘIași, I, 1, 1950, p. 469 și urm. Cf. și AnnEp, 1957, nr. 337.

Textul este scris greoi, cu multe incorectitudini gramaticale¹ și cu o serie de curiozități epigrafice. Rîndul 2: absența a două litere din SATE este sigură. Rîndul 3: P de la începutul rîndului este dispărut pe original, dar vizibil pe vechea fotografie. La finele aceluiași rînd este ligatura AV, după care nu mai este spațiu disponibil pentru un G. Rîndul 4: A de la începutul rîndului se vede perfect numai pe fotografie, iar la finele rîndului este sigur un P. Rîndul 6: are o ligatură AN și se termină cu literele I.A. Rîndul 7: după prima literă M este un spațiu deteriorat (pentru un A), după care urmează sigur un G. literă ce ne asigură lectura m[a]g(istro). Ultimele litere sînt sigur PONTI, după care mai rămîne spațiu (acum rupt),

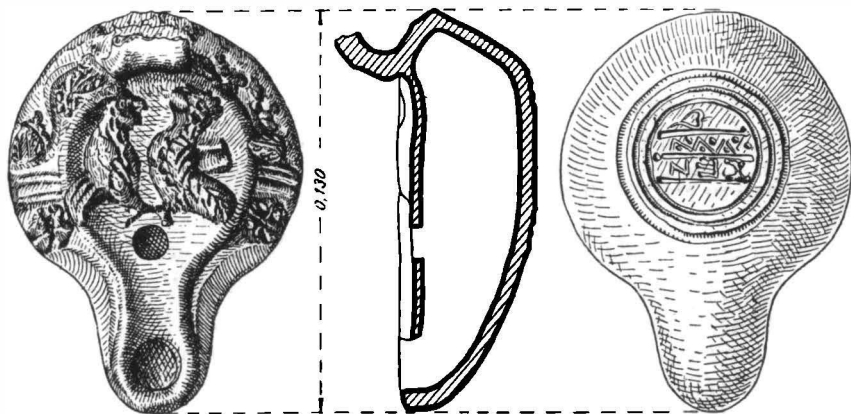

Fig. 4. — Opați roman de la Sucidava.

pentru o literă. Rîndul 8: după ligatura VAL urmează, probabil, un E, deci ne putem gîndi a un nume ca Valens, Vales, Valentinus, Valentinianus, Valerianus etc., cf. CIL, III, p. 2366. Rîndul 9: după DESVO sînt două litere șterse, care în fotografie sînt mai degradă ET, decît PE. Rîndul 10: ultimele litere (după fotografie) sînt sigur NAR. Rîndul 11: are multe ligaturi, este înghesuit și rămin ca sigure, doar: CI... IANO, urmate de MC (?), apoi un spațiu distrus pentru încă două-trei litere.

În ceea ce privește importanța acestui document epigrafic, pentru istoria vieții rurale din Dobrogea romană, privită din punct de vedere etnic, social și cultural, am arătat-o cu altă ocazie (cf. n. 8 de la p. 119). Este de notat că împăratul pomenit, în afară de Caracalla sau Elagabal, poate fi și Marcu Aureliu, așa cum bănuise Pârvan². Numele magistratului sătesc, Ponti (us ?) Vale (ntinus ?), deși curat roman, ascunde un proprietar traco-get local și astfel ne putem explica rusticitatea și incorectitudinile latinei din textul său.

4. *Buridava* (satul Stolniceni, com. Rîureni, r. Rîmnicu Vilcea, reg. Argeș). Fragment din buza unei *mortaria* din lut, lung de 28 cm și pe care se găsește imprimată o stampilă de mărimea 6×4 cm, cu litere înalte de 1,2 cm. Se păstrează acum la Muzeul raional din Rîmnicu Vilcea. Pe fața interioară a vasului sînt înfipțe bucăți de cremene care ajutau la sfărîmarea grăunțelor cu ajutorul unui *pistillum*. Stampila este împărțită în două de către un spic de

¹ Cf. Vicus Narcissiani, p. 471.

² V. Pârvan, loc. cit. Aceasta este și părerea lui Iorgu Stoian, care se ocupă cu inscripțiile din Tomi.

griu și se citește (fig. 3/1): *Marcus T[e]rtio fec(it)*, acesta fiind numele ¹ producătorului de *mortaria*.

5. *Sucidava* (com. Celei, r. Corabia, reg. Oltenia). Săpăturile din ultimii trei ani au scos la lumină din așezarea civilă de aici alte trei fragmente de stampile aplicate pe *mortaria*, scrise pe două rânduri, separate de același spic de griu. Două dintre ele (fig. 3/2,3) aparțin aceluiași producător olar: *T(h)eotimus* ². Al treilea este foarte deteriorat (fig. 3/4), încît se disting doar literele VA.../OM...

Din Dacia Inferioară se cunoșteau, pînă acum, *mortaria* stampilate numai de la Romula, Răcari și Jidava ³. Pe toate acestea stampilele indică nume foarte diferite, ceea ce arată un import de atare vase în sudul Daciei, probabil din alte regiuni. Este de notat apoi, că toate aceste descoperiri de *mortaria* s-au făcut în castre, de unde se deduce folosirea lor cu predilecție de către soldați.

În așezarea civilă a Sucidavei a fost descoperit un mormînt roman din secolul II—III e.n. cu mai multe vase, între care și un opaiț cu firma LVCI, aceasta fiind a unui producător cunoscut și în satul vecin Orlea ⁴. Al doilea opaiț (fig. 4) achiziționat de la locuitorul Candoi Marin (cu *ansa* ruptă) este lung de 13 cm, lat de 9,5 cm și înalt de 6 cm. Pe fața lui apar doi cocoși angajați într-o luptă crîncenă și ornamente marginale formate din rozete și vrejul de viță de vie. Pe fundul opaițului s-a grafitat o inscripție pe două rânduri și închisă într-un cadru, din care abia înțelegem literele: CEN/MM (?).

Săpăturile arheologice din anii 1956—1958, desfășurate în cetățuia romano-bizantină a Sucidavei, au scos la lumină o mare cantitate de amfore bizantiner specifice secolului VI e.n., în majoritate împodobite cu inscripții și emblem, executate cu vopsea roșie. Numai pe trei fragmente rupte din gîtul acestor amfore s-au întîlnit stampile în monogramă circulară și care ne indică, desigur-vase de import ⁵. Pe două fragmente (fig. 3/5,6) întîlnim aceeași stampilă cruciformă, dar cu aspect epigrafic deosebit, din care se disting literele CABE, cu ajutorul cărora avem asigurată lectura Σαβε(ί)ου — genetivul lui Σαβεῖνος. Pe al treilea fragment se păstrează și o inscripție în litere cursive scrisă cu vopsea și indescifrabilă (fig. 3/7). Din stampila cruciformă identificăm literele κωρυ (a căror succesiune se poate stabili și altfel) care ascund un nume greu de stabilit, cum ar fi de exemplu Κώρυκου (?). Toate aceste stampile cruciforme aparțin unor producători ori negustori de vin sau untdelemn din Scitia Mică sau din bazinul egeean, care în secolul VI e.n. vînd aceste produse soldaților din garnizoana Sucidavei.

D. TUDOR

¹ Cf. CIL, III, 266 și 4908 (alți *Tertio*).

² CIL, III, 14214, 24; cf. Pape-Benseler, *op. cit.*, p. 494.

³ D. Tudor, *Oltenia română*, p. 75 și *Suppl. epigr.* nr. 130—134, 290 și 350.

⁴ D. Tudor, *Oltenia română*, p. 432, nr. 371.

⁵ Cf. pentru atare monograme și L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Ermitage*, Berlin — Leipzig, 1929 p. 10 și 29.

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ. I

РЕЗЮМЕ

В статье описываются следующие эпиграфические памятники.

1. Каменный алтарь в Пожежена де Сус (р-н Молдова Ноуэ, обл. Банат) — посвящение префекта когорты, К. Вибия Доната. Когорта отождествляется с *cohors V Gallorum* (рис. 1).

2. Каменный алтарь, найденный в Галича Маре (р-н Баилешть, обл. Олтения) с многочисленными ошибками гравера. *Dioscorus Ianuari*, вероятно, *servus villicus*. Имя его жены (*contubernalis*) было выбито. Алтарь датируется II в. н.э. (рис. 2/1).

3. *Territorium Tomorum*. Пересматривается расшифровка ранее опубликованной надписи (ср. *AnnÉp*, 1957, № 337) (рис. 2/2).

4—5. В Столничень (с. Рыгурень, р-н Рымнику Вылча, обл. Арджеш) найден один фрагмент *mortaria* (рис. 3/1) и три других в Сучидаве (рис. 3/2—4). Автор отмечает среди находок в Сучидаве красивый светильник с надписью на дне (рис. 4) и два клейма в монограмме на горлышке византийских амфор VI в. н.э. (рис. 3/5—7).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Известковая *ara*, найденная в Пожежена де Сус.

Рис. 2. — 1, *Ara* из песчаного известняка, найденная в Галича Маре; 2, *ara* из известняка, найденная на территории бывшего города Томис.

Рис. 3. — 1, фрагмент края глиняной *mortaria* с клеймом, найденной в Столничень; 2—4, фрагменты клейм для *mortaria*, найденные в Сучидаве (Челей); 5—7, крестообразные клейма, обнаруженные на фрагментах горлышек амфор в Сучидаве.

Рис. 4. — Римский светильник в Сучидаве.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES I

RÉSUMÉ

Cet article concerne les monuments épigraphiques suivants :

1. L'autel de pierre de *Pojejena de Sus* (district de Moldova Nouă, Banat) dressé par le préfet d'une cohorte, Q. Vibius Donatus. La cohorte est identifiée avec la *cohors V Gallorum* (fig. 1).

2. L'autel de pierre découvert à *Galicea Mare* (district de Băilești, Olténie), dont l'inscription présente de nombreuses fautes de gravage. *Dioscorus Ianuari* est probablement un *servus villicus*. Le nom de son épouse (*contubernalis*) est martelé. Date du IIe siècle de notre ère (fig. 2/1).

3. *Territorium Tomorum*. L'auteur révisé la lecture d'une inscription publiée voici quelque temps (cf. *AnnÉp*, 1957, n° 337) (fig. 2/2).

4—5. A *Stolniceni* (commune de Rîureni, district de Rîmnicu Vilcea, région d'Argeș) on a trouvé un fragment de *mortaria* (fig. 3/1) et trois autres à *Sucidava* (fig. 3/2—4). On note aussi, pour ce qui regarde les découvertes de *Sucidava*, une belle lampe portant une inscription au cul (fig. 4) et deux estampilles à monogrammes sur le col d'amphores byzantines du VIe siècle de notre ère (fig. 3/5—7).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Ara en calcaire, découverte à Pojejena de Sus.

Fig. 2. — 1, ara en calcaire sablonneux, trouvée à Galicea Mare; 2, ara en calcaire, découverte sur le territoire de l'ancienne ville de Tomis.

Fig. 3. — 1, fragment de l'embouchure d'un *mortaria* en terre cuite, à estampille, découvert à *Stolniceni*; 2—4, fragments d'estampilles appliquées sur des *mortaria*, trouvés à *Sucidava* (Celei); 5—7, estampilles cruciformes relevées sur des débris de cols d'amphores de *Sucidava*.

Fig. 4. — Lampe romaine de *Sucidava*.
